

Els espais intermedis del Realisme. L'exemple nòrdic

Alba Arboix-Alió

Arquitecta. Doctoranda Dept. Projectes Arquitectònics. Becària d'investigació
FI-UPC
alba.arboix@upc.edu

Skrik, Edvard Munch, 1892. Font: WebMuseum

The term "realism" describes any artistic movement that is true to real life and denotes any approach that depicts the subject matter objectivity. It usually mirrors reality but also makes social criticism. It is not difficult to detect realism in for example a G.Courbet painting or in one by J.François. The concept is also easy to understand in the field of literature for those who have read H.d.Balzac or C.Dickens. This is because these are disciplines (including photography and cinema) where the concept of realism can easily be portrayed and thus recognised.

However, how can this concept be understood in the field of architecture? The aim of this article is to put forward information in order to answer this question. It will also study the relationship between "current architecture" and the "spaces in between" which may not be so obvious at first sight.

The article will start with some observations on this concept with multiple meanings called realism. Then it will discuss why the "spaces in between" are "current architecture" constructions par excellence. Finally, some examples of Nordic architecture will be proposed to achieve a consistent conclusion.

... and quite often the mediators are the ones who give meaning to the paintings.

KEYWORDS

Realism, Current architecture, Spaces in between, Active void, Nordic architecture

S'entén per realisme aquell corrent artístic que busca plasmar la realitat de la manera més objectiva possible, sense embellir-la ni desfavorir-la. Acostuma a tractar temes contemporanis de l'època i a mostrar un to de crítica social. No resulta difícil detectar realisme a la pintura de G.Courbet o a la de J.François. També resulta relativament senzill d'entendre aquest concepte en el camp de la literatura amb H. d. Balzac o amb C. Dickens. I és que en certes disciplines -pintura, literatura, fotografia, cinema...- és més fàcilment identificable el corrent realista.

Però, com es pot entendre el concepte de realisme en el camp de l'arquitectura? L'objectiu de la present comunicació és donar resposta a aquesta pregunta i estudiar la relació, a priori potser no tan evident, i tanmateix menys coneguda, entre l' "arquitectura realista" i els "espais intermedis".

Per a abordar l'objectiu es comença amb una reflexió sobre aquest mutant concepte tan polisèmic aplicat a l'arquitectura. Tot seguit, s'argumenta perquè els espais intermedis són la intervenció arquitectònica per excel·lència del realisme. Finalment, es proposen un seguit d'obres nòrdiques que ho exemplifiquen i ho demostren.

... i és que moltes vegades, són precisament els mediadors, els que donen sentit als quadres.

PARAULES CLAU

Realisme, Arquitectura realista, Espais intermedis, Buit actiu, Arquitectura nòrdica

Els espais intermedis del realisme.

L'exemple nòrdic

Introducció

S'entén per “realisme” aquell corrent artístic que busca plasmar la realitat de la manera més objectiva i acurada possible -sense embellir-la ni tampoc desfavorir-la- fent un ús minuciós de la descripció. Acostuma a tractar temes contemporanis de l'època i a mostrar un to de crítica social. El realisme es caracteritza per voler processar qualsevol qüestió amb la més absoluta imparcialitat, tot prescindint de les consideracions i els criteris personals o dels de més acceptació social. En definitiva, es tracta d'una rotunda recerca de la més sincera objectivitat i, en conseqüència, d'un rebuig total al fantàstic món de l'onirisme. En el realisme, per tant, és el quotidià, i no pas l'exòtic, el tema principal.

No resulta difícil detectar realisme a la pintura de *Gustave Courbet* (1819-1877) o a la de *Jean François Millet* (1814-1875). També resulta relativament senzill d'entendre aquest concepte en el camp de la literatura quan es llegeix a *Honoré de Balzac* (1799-1850) o a *Charles Dickens* (1812-1870), fins i tot quan es miren les pel·lícules del coetani José Luís Guerín (1960) -a títol d'exemple, el film *En construcción* (2001) mostra perfectament la realitat de l'època, sense millorar-la ni tampoc dramatitzar-la, buscant transmetre'n, simplement i directa, un fidedigne retrat-.

Però, com es pot entendre el concepte de realisme en el camp de l'arquitectura? L'objectiu de la present reflexió escrita és donar resposta a aquesta pregunta i estudiar la relació, a priori potser no tan evident, entre l' “arquitectura realista” i els “espais intermedis”.

Arquitectura realista

Partint d'una sentència de l'arquitecte Ferran Grau -que actualment està realitzant la tesi doctoral sobre el tema que ens ocupa, *Nou realisme crític en l'era de la simultaneïtat*-, l'arquitectura realista és “aquella arquitectura que fa una lectura molt precisa de l'entorn”. Donant per vàlida aquesta definició, el paper de l'arquitecte realista, en conseqüència, passa a ser el de realitzar, en primera instància, una observació minuciosa del lloc on ha d'intervenir per, després, poder treballar sobre allò ja començat, sense fer mai, en cap cas, *tabula rasa*. Cal estar molt atent, sobretot a la petita escala, i observar detingudament, potser fins i tot des de tres òptiques totalment diferents tal i com reivindica últimament l'arquitecte Xavier Monteys quan parla sobre “teoria” -paraula que deriva del grec, θεωρεῖν, i significa “observar”-. I és que l'observació és el primer pas de tot projecte realista. En igualtat de condicions que el desenvolupament del projecte que es durà a terme posteriorment a l'estudi de l'arquitecte, aquest estadi previ d'observar el que t'ofereix la ciutat representa una etapa primordial. L'operació arquitectònica entesa d'aquesta manera doncs, passa a actuar com un catalitzador del moviment social i a ser una capa més de la complexitat del lloc on ha d'intervenir. L'arquitectura realista sempre suma. Per una banda, s'aprofita d'allò ja construït i es beneficia de les capes culturals, socials i històriques amb les que es troba i per l'altra hi aporta quelcom de nou. Es nodreix de la gent, i de la seva participació, però per a fer-ho necessita del temps, doncs es tracta d'una arquitectura lenta, de moviment gairebé letàrgic.

L'arquitectura realista no hauria de ser aquella que tingués una visió més mercantilista, ni la que presentés una actitud que respongués a grans sistemes globals tot projectant estratègies. L'arquitectura realista no representaria aquella que oferís serveis en comptes d'edificis ni tampoc seria aquella arquitectura poc ambiciosa que donés per vàlid tot allò amb el que es trobés. Totes elles són màximes molt recurrents usades per aquells que critiquen l'arquitectura realista i argumenten categòricament que el fet de treballar a partir del que el lloc ofereix és un procediment poc ambiciós, doncs porta a acceptar inqüestionablement tot allò que aquest dóna.

No sembla però, una posició gens conformista, ans el contrari, proposar una intervenció per al present que, tot estant íntimament relacionada amb el passat i agafant-lo com a punt de partida, procuri millorar el futur.

El realisme en l'àmbit de l'arquitectura seria, per tant, aquell que dóna resposta a la quotidianitat, que és funcional i contingut, que és capaç de fer una precisa lectura del passat i que ofereix el màxim als usuaris per la més mínima o més sensata intervenció. És a dir, aquella arquitectura que fa el just i necessari; ni més ni menys; aquella que actua dia a dia i de mica en mica a la ciutat. Doncs és la constància de les petites accions quotidianes, i no pas la gran acció puntual, la que dóna a la ciutat la retroalimentació i l'autenticitat necessàries i la que permet deixar la petja del concepte de realisme. En definitiva, l'arquitectura realista és objectiva, treballa amb allò que es troba - "as found", com deien *Alison* i *Peter Smithson*- i, el més important, ho millora.

Però, si s'arriba a la conclusió que l'arquitectura realista és aquella que estudia el lloc, la gent i, en definitiva, les necessitats del context, per actuar de la manera més sòbria possible, no serà "l'arquitectura realista" doncs, la "bona arquitectura" que s'ha perseguit sempre, englobant intervencions diverses que transcendeixin qualsevol estil?

Espais intermedis

Els espais intermedis són la intervenció arquitectònica per excel·lència del realisme, ja que neixen d'una atenta observació de la realitat. Són aquells espais que connecten i fan de mediadors entre el món del carrer i el de l'arquitectura. Els límits i transicions entre espais -ja siguin en l'àmbit de l'habitatge o en aquell més públic de l'escala urbana- representen aquell intangible que queda entre l'exterior i l'interior; entre el públic i el privat; o, més àmpliament parlant, entre els llocs i les idees, entre el ser i l'imaginar.

Un cop més, és de molta utilitat recórrer a camps alternatius a l'arquitectura per clarificar el concepte. Si per entendre el "realisme" se l'associava al camp de la pintura, la literatura o el cinema, per comprendre els "espais intermedis" és útil relacionar-los amb el teatre i la música. Un intermedi, en l'àmbit teatral, és aquell espai de temps comprès entre dues parts de la funció, és a dir, un moment de pausa situat entre dos moments d'acció. En l'àmbit musical, un intermedi és una peça que no té relació estructural ni amb la que la precedeix ni succeeix. I és que terminològicament, "intermedi" és aquell adjectiu que defineix el fet de trobar-se entre dos termes.

La finalitat dels espais intermedis en l'arquitectura és també la de segregar dos espais de característiques contràries o, si més no, diferents.

Els espais intermedis més comuns en l'arquitectura són aquells elements d'unió entre el món exterior i els espais íntims interiors. Són aquells dels que parlava *Alvar Aalto* a l'article *Del umbral a la sala de estar* i que s'han materialitzat en forma de pòrtics, terrasses, galeries, patis, rebedors d'accés... (fig.1). Tots ells tenen un caràcter a mig camí entre l'exterior i l'interior ja que pretenen atenuar-ne el contrast. Així, es poden

trobar sales-rebedors concebuts com a espais exteriors i jardins o patis com a interiors. Es tracta de realitzar un joc precís -amb, entre d'altres, la geometria, la proporció, els límits del recinte, l'alçada lliure, el ritme i, sobretot, la llum- que permeti que l'exterior i l'interior de la casa es vinculin per crear un únic lloc o bé es diferenciïn tot distanciant-se el màxim possible.

Fig. 1. *L'annunziazione*, Fra Angelico, 1432. Font: Proyectando Leyendo, Apuntes de Proyectos 1, ETSAS
Segons Alvar Aalto, l'exemple ideal d'entrada a una estància que usa en l'escrit *Del umbral a la sala de estar*

La casa experimental d'estiueig, a *Muuratsalo*, d'*Alvar Aalto* (1952) (fig.2), és un clar exemple d'un pati d'accés que fa d'excel·lent mediador entre l'exterior i l'interior. Es tracta d'un espai que està a mig camí del ser i del no ser, un pati interior i una habitació exterior.

Fig. 2. *Casa experimental a Muuratsalo*, Alvar Aalto, 1952. Font: Nico Saieh, Plataforma Arquitectura
Pati d'accés mediador. Exterior concebut com a interior. Espai principal de la casa, on hi ha el foc, "la llar"

Les cases *Kingo* a *Helsingør*, de *Jørn Utzon* (1960) (fig.3), també són un referent de patis d'accés intermedis entre exterior i interior. El pati, "recinte buit", té més importància que la casa, "recinte ple". Perquè en el pati no hi ha el concepte de "desocupació", sinó el que es podria definir com a "buit actiu" com deia l'escultor Jorge Oteiza parlant de les seves escultures referint-se a la "presència de l'absència".

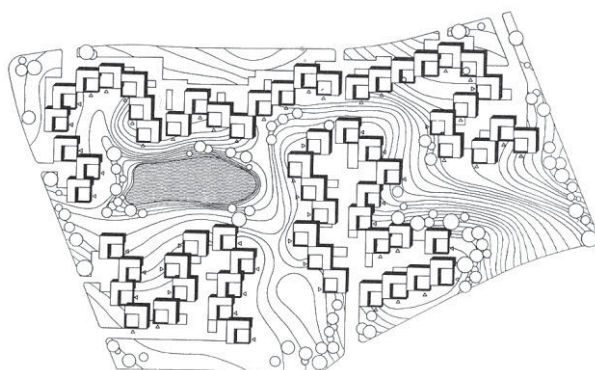

Fig. 3. Cases *Kingo* a *Helsingør*, *Jørn Utzon*, 1960. Font: *JØRN UTZON. LOGBOOK VOL.5*
Importància del pati d'accés com a espai intermedi entre exterior i interior en l'agrupació de les Kingo-Houses

Louisiana, el museu d'art modern a *Humblebæk*, de *Jørgen Bo* i *Vilhelm Wohlert* (1958-1991) (fig.4), ofereix un repertori d'espais mediadors per atenuar i gairebé fer desaparèixer el límit entre l'interior i l'exterior. La col·lecció de pòrtics, galeries, terrasses, pèrgoles, camins, miradors... que aquest edifici ofereix representa una lliçó de perfecta simbiosi entre el món del paisatge exterior i el món de l'art interior.

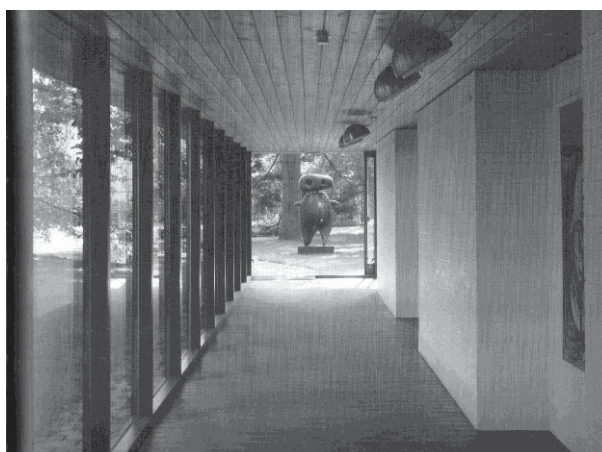

Fig. 4. Museu *Louisiana* a *Humblebæk*, de *Jørgen Bo* i *Vilhelm Wohlert*, 1958-1991. Font: *Louisiana and beyond*
Repertori d'espais de transició els que ofereix aquest edifici.

En definitiva, es tracta de tots aquells espais que neixen de l'atenta observació de l'entorn i que el seu objectiu principal és personificar el ritual del pas de l'exterior a l'interior -i viceversa-, fent-lo esdevenir un trànsit fluid i natural.

Hi ha un altre tipus d'espais intermedis potser menys immediats de detectar. Són aquells espais que estan entre dos d'altres d'un mateix edifici i que, des d'un punt de vista funcional, no serveixen concretament per a res, però són del tot indispensables per a donar sentit als espais projectats. Són espais que ja no tenen tanta relació amb l'espai exterior de la ciutat o, si més no, no el tenen tan directament.

A la biblioteca municipal a *Viipuri*, d'*Alvar Aalto* (1935) (fig.5), queda plasmat aquest tipus d'espai intermedi. La peça que travessa transversalment les dues ales longitudinals principals, sense ser un espai d'articulació ni una escletxa, fa de mediador. Un cop més, anàlogament a alguns dels exemples citats -tot i que aquest cop fent el símil a l'interior-, és un espai que es fa present per la seva absència.

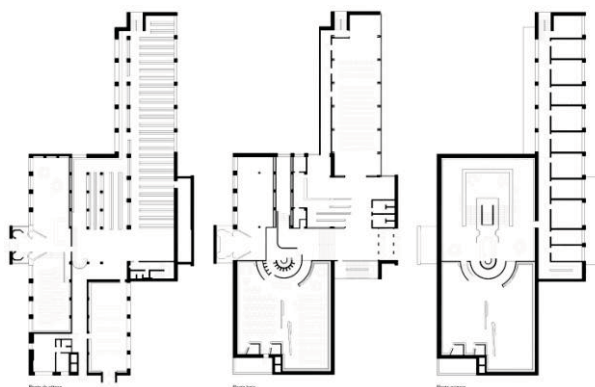

Fig. 5. *Biblioteca municipal a Viipuri*, Alvar Aalto, 1935. Font: Arqbibliotecas, ETSAS
Accessos i escala principal com a mediador interior de l'edifici.

L'ampliació dels jutjats de *Göteborg*, d'*Erik Gunnar Asplund* (1937) (fig.6), alberga al seu interior un altre exemple d'espai intrínsec al propi edifici que media entre diverses parelles d'oposats. El hall d'accés, a mode de pati cobert i de límits imprecisos a causa de la seva vocació d'expansiva erupció, és un espai intermedi entre l'edifici antic i el nou. Però alhora també absorbeix els fluxos de gent que animosament ascendeixen cap als espais de recepció i d'espera i els que, un cop són jutjats, descendeixen capcots a la dura realitat.

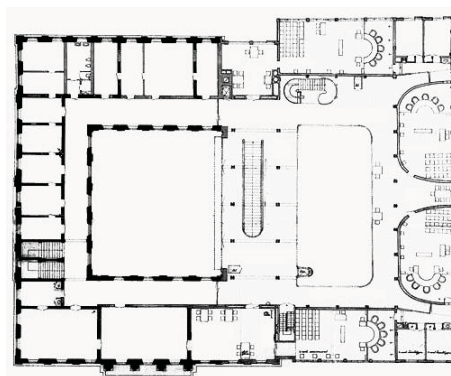

Fig. 6. *Ampliació dels jutjats de Göteborg*, d'Erik Gunnar Asplund, 1937. Font: A.C.A.M
Planta de la darrera versió, on el hall esdevé l'espai mediador de l'edifici per excel·lència

Finalment, es conclou el repertori d'obres nòrdiques amb un exemple d'espai intermedi que aglutina tots els anteriors. L'església de *Sankt Petri a Klippa*, de *Sigurd Lewerentz* (1962) (fig.7). Es tracta d'una composició de dues peces que consta d'un edifici en forma de L que n'envolta un altre d'independent de planta quadrada. La tensionada separació entre ambdues, respon a criteris tan funcionals com simbòlics. Per una banda, allunya les funcions religioses de les profanes; per l'altra, emfatitza l'accessibilitat a la part pública des de l'espai urbà; finalment, dota aquest buit d'una llum dèbil, per tal que calgui aguditzar els sentits, percebent-se només així, la musicalitat de l'aigua provenint de l'amagat estany.

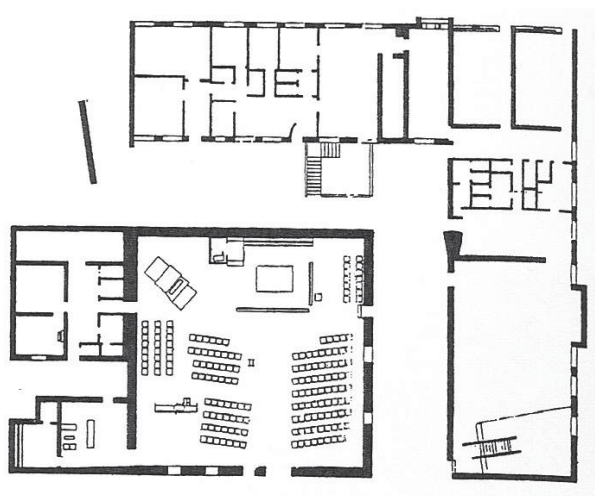

Fig. 7. *Església de Sankt Petri a Klippa*, de Sigurd Lewerentz, 1962. Font: *Espacios nórdicos*
Planta de l'edifici. L'espai intermedi és, literal i simbòlicament el restant entre les dues peces construïdes

CONCLUSIÓ

En definitiva, i a mode de conclusió de la present comunicació, es podria afirmar que tots els diversos tipus d'espais mediadors imaginables tenen una funció emocional i no pas tan sols pragmàtica, ja que el que fan és accentuar o atenuar els dos espais que paradoxalment separen i uneixen. Per això, és interessant que el mediador presenti característiques -de llum, color, textura, altura...- diferents de les dels protagonistes que ressalta, tot seguint l'harmonia del conjunt.

Aquesta màxima és aplicable tan als espais intermedis que es troben entre l'exterior i l'interior, com als menys evidents que s'han vist que es troben dins la pròpia intervenció arquitectònica.

Tot i així, els espais intermedis intangibles de la realitat són difícils de detectar, d'analitzar i d'entendre. Al capítol que Paloma Gil escriu al llibre *Luces del Norte*, es posa un exemple pictòric per il·lustrar aquesta acció d'impàs entre dos mons diferents però complementaris. L'usen també en la present reflexió per recolzar la idea que els espais intermedis són aquells que exemplifiquen magistralment les intervencions arquitectòniques del realisme i que són imprescindibles per al significat de tot el conjunt.

Skrik (El crit), quadre pintat per l'artista noruec *Edvard Munch* (1892) (fig.8), mostra, per una banda, el món geomètric i estàtic de la passarel·la i, per l'altra, el món curvilini i en

moviment del paisatge. El passamà de la barana representa un límit ferm i clar. L'home que crida en primer pla, en canvi, està en un estat de transició entre un món i l'altre. Està sobre la passarel·la, però s'està començant a corbar per formar part de la boira del paisatge; sense ell no trobaríem el crit; és ell, el mediador, el que, en definitiva, dóna sentit al quadre.

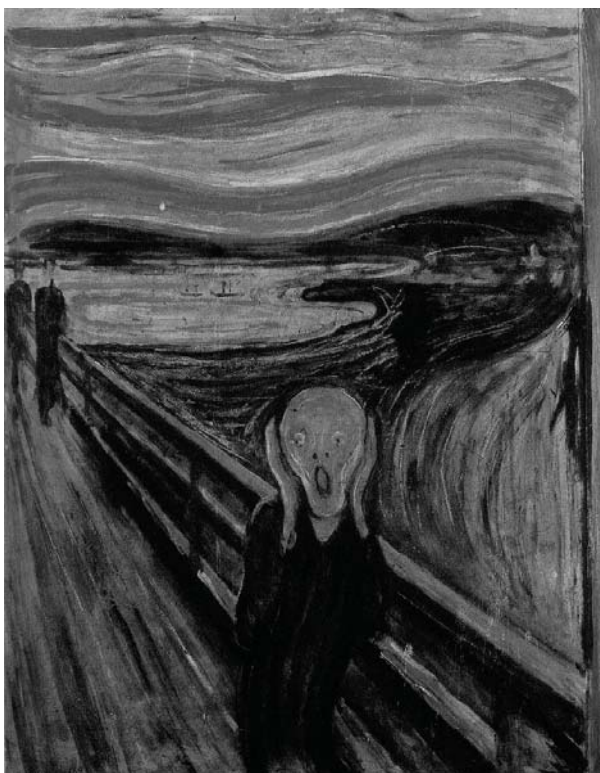

Fig. 8: *Skrik*, d'Edvard Munch, 1892. Font: WebMuseum at ibiblio
Exemple pictòric per entendre la importància dels espais intermedis presents en l'arquitectura moderna.

Bibliografia

- Faber, T. *Nueva arquitectura danesa*. Barcelona: Gustavo Gili, 1968.
- Gil, P. *Intermedios. Luces del Norte: La presencia de lo nórdico en la Arquitectura Moderna*. Nobuko, 2011.
- Harlang, C. *Espacios nórdicos = Nordic spaces*. Barcelona: Elisava, 2001.
- Keiding, M. Amundsen M, Dirckinck-Holmfeld K. *Danish architecture since 1754*. Copenhagen: Danish Architectural Press, 2007.
- Martienssen, R. D. *La Idea del espacio en la arquitectura Griega :con especial referencia al templo dórico y a su emplazamiento*. 5ª Ed ed. Buenos Aires: Nueva Visión, 1977.
- Orden V. A. Solaguren-Beascoa F. *Luz del norte*. Universitat Politècnica de Catalunya, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 2010.

Solaguren-beascoa, F.; Pla, J. *Pretextes d'Arquitectura*. Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Dk, 2010:100.

Wohlert, V. *Louisiana and beyond: the work of Vilhelm Wohlert*. Hellerup: Blondal, 2007.

Algunes conferències de: "Cicle de Conferències i Debats organitzat pel grup de recerca *Cercle d'Arquitectura* en el marc del Màster de Teoria i Pràctica del Projecte Arquitectònic del Departament de Projectes Arquitectònics":

Grau, Ferran. Conferència *Courrent Architecture / Arquitectura realista*, ETSAB, 15/11/2011.

Monteys, Xavier. Conferència *La utilitat de la teoria*, ETSAB, 29/11/2011

SANCHO, Eduard; GRAU, Ferran. Debat *El Mercat com a medi de l'arquitectura*, ETSAB, 17/11/2011.

Codinachs, Marcià; BLASI, Iván. Debat *El Mediterrani, un escenari de futur?*, ETSAB, 15/12/2011.

Fuses, Josep; BOHIGAS, Josep; GAUSA, Manuel. Debat *Pot Barcelona mantenir-se com a ciutat propositiva?*, ETSAB, 24/11/2011.

Bates, Stephen. Conferència *Somewhere between Places and Ideas*, ETSAB, 22/11/2011.